

13. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2008. – 456 с.
14. Ставицька Л., Труб В. Суржик: суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: [зб. наук. пр.] – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 32-120.
15. Тараненко О.О. Суржик / О.О.Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 665-668.
16. Тараненко О.О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14-30.
17. Труб В.М. Явище “суржику” як форма просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46-59.
18. Флаер М. Суржик: правила утворення безладу / М.Флаер // Критика. – 2000. – Число 6 (32). – С. 16-17.
19. Шевчук О. Українське усне мовлення м. Донецька: від суржику до літературної мови / О. Шевчук // Наукові записки НаУКМА. Том 111. Філологічні науки. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – С. 61-66.
20. Bracki A. Surżyk. Historia i Terazniejszosc / A. Bracki. – Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2009 – 273 s.
21. Concise Encyclopedia of Sociolinguistics / Ed. by R. Mesthrie; cons. ed. R.E. Asher. – Oxford: Elsevier, 2001. – 1031 p.
22. Del Gaudio S. On the Nature of Surżyk: a Double Perspective / S. Del Gaudio. – Munchen; Berlin; Wien: Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 75), 2010. – 328 p.
23. Horbatsch O. Das ukrainisch-russische Sprachgemisch (‘surżyk’) und seine stilistische Funktion im Werk von Volodymyr Vynnyčenko und Oleksander Kornijčuk / O.Horbatsch // Горбач О. Зібрані статті (ксерокопії). – 1992. – С. 25-41.
24. Nabělkova M., Sloboda M. Comparing ‘Trasjanka’ and ‘Českoslovenčina’(Czechoslovak) as Discursive Categories: History and Current Usage / M. Nabělkova, M. Sloboda [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sloboda.cz/marian/publikace/nabelkova-sloboda_draft.pdf.
25. Spanglish / Ed. by I. Stavans. – Westport, Connecticut; London, 2008. – 144 p.

УДК811.161.2'373.74'42

ПОНЯТТЯ “КРИЛАТИЙ ВИСЛІВ” ТА ЙОГО МЕТАМОВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Брацун О.І., ст.викладач

Запорізький національний технічний університет

У статті розглянуто сучасний стан теоретичного розроблення проблеми метамовної інтерпретації поняття “крилатий вислів”. Сформульовано лінгвістичні вимоги до метамови як одного з визначальних чинників організації теоретичного апарату для крилатих висловів.

Ключові слова: метамовна інтерпретація, метамова, крилаті вислови, лінгвістика.

Брацун О.И. ПОНЯТИЕ “КРЫЛАТОЕ ВЫРАЖЕНИЕ” И ЕГО МЕТАЯЗЫКОВАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ. Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматривается современное состояние теоретической разработки проблемы метаязыковой интерпретации понятия “крылатое выражение”. Сформулированы лингвистические требования к метаязыку как одному из определяющих факторов организации теоретического аппарата для крылатых выражений.

Ключевые слова: метаязыковая интерпретация, метаязык, крылатые выражения, лингвистика.

Bratsun O.I. THE NOTION PROVERB AND ITS METALANGUAGE INTERPRETATION Zaporizhzhya National Universiti, Ukraine.

This article discusses the current state of the theoretical development of the issue of metalanguage interpretation of the notion “proverb”. Linguistic requirements to metalanguage as to one of the determinative factors of organization of theoretical instrument for proverbs are formulated.

Keywords: metalanguage interpretation, metalanguage, proverbs, linguistics.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується підвищенням інтересом до крилатих висловів як до мовних одиниць, які відображають складний процес взаємопов'язаного розвитку національної культури й мови. Крилаті вислови є складовою частиною когнітивної бази носіїв мови і мають великий асоціативний потенціал, роблячи мову експресивною й емоційно забарвленою.

У дослідженнях природи крилатих висловів (слів), як і його лінгвістичного статусу, є надзвичайно багато суперечностей, різних тлумачень, діаметрально протилежних поглядів мовознавців, що зумовлено об'єктивною складністю цього мовного явища. Особливо дискусійними є думки мовознавців у визначенні лінгвістичного статусу крилатих висловів (слів), термінологічного апарату та їх місця в сучасних лінгвістичних студіях.

Загальновідомо, що термінологічний апарат кожної науки забезпечує не лише її функціональність, а й ефективність, насамперед, соціальну комунікативність. І чим досконаліший цей апарат, тим повноцінніша його роль у теоретичній і прикладній сферах науки.

На своєму сучасному етапі розвитку наука про крилаті одиниці вже накопичила значну кількість невирішених питань, серед яких і питання про створення термінологічного інструментарію, і про лінгвістичний статус цих мовних феноменів, які є перспективними для лінгвістики XXI століття.

У пропонованій розвідці ми ставимо за **мету** розглянути підходи, що склалися на цей час в лінгвістиці: власне традиційні, тобто дослідження фразеології, і такі, що виникли порівняно нещодавно з появою антропоцентричної спрямованості лінгвістичних студій та виокремленням спеціальної лінгвістичної дисципліни – крилатики, або епгології, а також визначити найбільш перспективні напрями досліджень опису метамови у цій галузі. Актуальним у зв'язку з цим є розроблення метамовної інтерпретації крилатих висловів, що вимагає визначення поняття “*метамова*”.

Початок XXI ст. в лінгвістиці характеризується значними змінами й новими напрямками у вивченні мови на різноманітних рівнях. Сучасна філологічна наука розширює можливості аналізу крилатих висловів як цілісних мовних одиниць. Наукова парадигма враховує облік досліджень соціо- й психолінгвістики, мовознавства, літературознавства, філософії, культурології, етнографії, семіотики, лінгвопоетики.

Перехід описової й класифікаційної лінгвістики до антропологічної став можливим завдяки теорії генеративізму В. фон Гумбольдта, у якому виокремлюється основний постулат: мову необхідно розглядати як феномен менталітету й людської психіки. “Різні мови – це не різні позначення одного й того ж предмета, це різне бачення і відображення його”. Мова – це дух народу. Вся мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує картину світу для народу, який є її носієм. У кожній національній мові опредмечено світобачення народу, його мікророзуміння, усвідомлюване в контексті культурних традицій [4, с. 397].

А.Вежбицька визначає *метамову* як “природну семантичну метамову, засновану на лексичних універсаліях”, яка репрезентує особливе “культурне кодування” або незалежну від конкретної мови “культурну транскрипцію”, за допомогою якої можна описати, зокрема, підсвідомі аспекти культури суспільства;... використання цієї метамови дозволяє виявити як відмінності між культурами, так і зміни в середині окремої культури, а на практичному рівні спростити спілкування між представниками різних культур і вивчення мов у культурному контексті [3, с. 162].

У процесі пізнання дійсності прийнято розрізняти дві відносно самостійні частини – логічну та мовну моделі дійсності, тому що при моделюванні об'єктивної дійсності в свідомості індивіда переплітаються дві картини цієї дійсності: концептуальна (логічна) і словесна (мовна). Мовна картина дійсності – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, сприйняття реальності крізь призму мовних, культурно-національних особливостей та інтерпретацію навколишнього світу за загальнолюдськими концептуально-структурними й національними твердженнями. Не дивно, що внаслідок цього лінгвістичні й металінгвістичні дослідження тісно пов'язані з логікою та з методами вивчення об'єктивної реальності.

Будова цілісної наукової моделі базується на синтезі різних наук: природничих, соціальних, гуманітарних тощо. Теорія лінгвістичної відносності щодо картини світу, мовна модель як складова частина інтегративної наукової моделі світу допомагає подолати мозаїчність бачення світу і певною мірою сприяє формуванню його цілісного розуміння.

Поняття “*метамова*” вживається в багатьох галузях сучасної науки, а саме: у математичній логіці, лінгвістиці, філософії, комп’ютерних дисциплінах та інших галузях наукового пізнання. Як метамову в цих галузях використовують формальні символи, оператори тощо. У гуманітарних науках в ролі метамови виступає природна мова. Для того, щоб відрізнити метамову лінгвістики від природної мови (мови-об’єкта), ця мова повинна бути побудована як термінологічна система. В.Г. Дем’янков вважає, що метамова – це мова лінгвістичного опису, другорядна щодо природної мови-об’єкта, який поєднує два принципи: “комп’ютерний” та “локалістичний” [5, с. 49-50].

М.П. Кочерган зазначає, що *метамовна функція* мови у сучасній термінології вживається для позначення таких систем, які використовуються для дослідження чи опису інших систем, функція використання мови для опису іншої мови, тобто спеціальної наукової мови [12, с. 21].

У класичній філософії метамова – поняття, що фіксує логічний інструментарій рефлексії над феноменами семіотичного ряду. У семіотичному значенні метамовою буде будь-яка знакова система, що обслуговує іншу, первинну знакову систему. Логіка розмежовує природну мову (мову-об’єкт) і метамову. Природна мова – це сам предмет логічного аналізу, а *метамова* – це та штучна мова, на якій відбувається таке дослідження [1, с. 131-132].

Метамова є таким фрагментом природної мови, яка не містить двозначностей, метафор та інших елементів звичайної мови, які можуть заважати її використанню як інструмента точного наукового вивчення. До метамови звертаються, коли виникає необхідність уточнення мовних значень коду спілкування. Інформація про код передається засобами метамови. Важливість термінологічного елемента в метамові беззаперечна, однозначність інтерпретації складових апарату науки, яка вивчає крилаті вислови (слова), також є категоричною вимогою.

На думку І.М. Кобозевої, *метамова* є засобом опису значень мовних виразів, речень тощо [10, с. 266]. Як засіб опису явищ природної мови метамова повинна мати свою розвинену систему метазнаків, які повинні замінювати знаки мови-об’єкта. Головна функція метамови полягає в інтерпретації мовних утворень або денотатів мови-об’єкта (фонем, морфем, слів, синтаксичних одиниць, тексту) за допомогою спеціальних засобів.

Перехід від мови до метамови дозволяє розв’язувати складні семантичні проблеми, які не можуть бути розв’язані на рівні мови-об’єкта, завдяки більшій абстрактності та точності метамови.

Окрім вимірів знакового процесу, розрізняють також його рівні. На першому рівні семіозису інтерпретатор безпосередньо включений у знаковий процес. На другому рівні він абстрагується від своєї участі в знаковому процесі та робить спробу дослідити його структуру на іншому, вищому теоретичному рівні. Таких рівнів семіозису може бути нескінченна кількість. Кожен з них репрезентує різні рівні абстракції при розгляді одного й того ж знакового процесу: об’єктна мова й метамова. Отже, якщо об’єктна (природна) мова — це предмет аналізу, то *метамова* — засіб такого аналізу.

Відомо, що термінологічний інструментарій – надійний засіб верифікації в будь-якій галузі знання, тому зрозуміло прагнення лінгвістів підібрати найбільш точний термін, який найбільш вичерпно відображає сутність об’єкта пізнання, а саме крилатих висловів (слів).

Власне сам вираз “крилате слово” став терміном мовознавства й стилістики після публікації збірника Г. Бюхмана “Geflügelte Worte. Der Citatenschatz des deutschen Volkes“ (перше видання 1864 р.). Ці мовні одиниці стали об’єктом вивчення різних фразеологічних студій.

Підтримуючи пропозицію С.І. Ожегова розрізнити фразеологію в широкому й вузькому значенні [13, с. 194-196], мовознавці, представники широкого розуміння фразеології, відносять крилаті вислови (слова) до фразеологічних одиниць (М.Ф. Алефіренко, А.І. Єфимов, Л.А. Булаховський, В.А. Архангельський, М.М. Шанський, І.І. Чернишова, Л.Г. Скрипник, Л.І. Ройзензон та ін.). Респонденти ж вузького тлумачення фразеології (Н.І. Амосова, Л.Г. Авксентьєв, О.М. Бабкін, В.М. Мокієнко, В.М.Телія та ін.) виносять крилаті вислови (слова) за межі фразеологічного фонду.

Не до кінця послідовно визначеною залишається метамова цієї системи мовних одиниць. Крилаті вислови як нарізно оформлені одиниці були протиставлені крилатим словам – цілісно оформленим одиницям, що

спричинило неоднозначну інтерпретацію терміна *крилаті слова*, який є назвою як для обох типів, так і назвою тільки для останнього з них.

Вітчизняні дослідники А.П. Коваль і В.В. Коптілов у 1964 році зробили спробу об'єднати різні назви в одне ціле, опублікувавши книгу “1000 крилатих висловів української літературної мови”. Мовознавці зазначають, що власне “*крилаті слова*” є частиною лексики, а “*крилаті вирази*” – це частина фразеології. Відмінність у будові є найважливішою рисою, що відрізняє крилаті слова від крилатих виразів; за всіма іншими ознаками – і за походженням, і за стилістичними якостями – вони тотожні, це й дає підстави об'єднувати їх під загальною назвою “*крилаті вислови*” [11, с. 4].

Л.Г. Скрипник в монографії “Фразеологія української мови” об'єднує сталі формули, що являють собою часто повторювані в писемній і усній мові влучні вислови видатних осіб – письменників, філософів, учених, політичних діячів, під назвою *крилаті вислови (слова)*, додаючи, що у вітчизняній науковій літературі існують синонімічні найменування: *літературна цитата, фразеологічна цитата, крилата фраза* тощо. [15, с. 44].

Компромісний варіант запропонував Б.С. Шварцкопф, який використовує разом із загальноприйнятими, а саме *крилате слово* і *крилатий вислів*, назву *крилаті слова/вирази*, яка виявляє діалектику лінгвістичного пізнання, що пройшло від обмежених уявлень про кількісний склад номінативних засобів мови до широких, коли до них були віднесені фразеологізми [17, с. 14-15].

Дослідниця С.Г. Шулежкова, відзначаючи, що назва “крилаті слова” об'єднує різноманітні мовні феномени: власні імена, які отримали узагальнене метафоричне значення, афоризми, сентенції, гасла й заклики, питання, жартовливі репліки тощо, пропонує термін “*крилаті одиниці*”, який позначає сукупність власне крилатих слів й власне крилатих висловів. На думку мовознавця, все це доводить виправданість введення до наукового обігу цих термінів, якими повинна оперувати наука “*крилатологія*” [18, с. 18-19]. Термін *крилаті одиниці* запропонований С.Г. Шулежковою був підтриманий такими дослідниками, як: І.Г.Каурцевою [9], Chlebda W. [20] і отримав достатньо широкого розповсюдження.

О.Г. Долгополов [6] і О.В. Беркова [2] у своїх кандидатських дисертаціях стверджують, що крилатими одиницями є достатньо розповсюджені цитати з певного писемного джерела або висловлювання історичних постатей. Ця терміносистема поповнюється й такими термінами, як *крилатика* (В.М. Мокієнко, 1994 р), *крилатизація* (О.Г. Сальникова, 1986 р.).

Як один з можливих варіантів для називання *крилатих висловів (слів)* українська дослідниця Л.П. Дядечко запропонувала такий термін, як *ептонім* (від давньогр. *ερεα πτεροεντα* “крилаті слова” та *οπυτα* “ім'я, назва”) для всіх типів найменування. Лінгвіст зазначає, що модель, за якою він утворений, продуктивна в сучасній російській мові, порівнюючи терміни *синонім, антонім*, з одного боку, а з іншого – найчисленніші ономастичні позначення, відносно новий термін *паронім*, а також новотвори останнього десятиліття *тароніми, аноніми*. Цей термін, тобто *ептонім*, вона вважає кращим і через те, що він вільно включається в дериваційні зв'язки, стаючи вершиною словотвірного гнізда, члени якого призначені задовольнити потреби лінгвістів у галузі вивчення крилатих висловів [7, с. 139].

Л.П. Дядечко створила цілу систему термінологічних визначень для слів та висловів, позначених “печаттю авторства” (*ептонімія* – явище збереження “печаті авторства” у семантичній структурі слова / виразу, *ептонімічний* – крилатий та ін.). Дисципліна, що вивчає ептоніми, називається *ептологією*, а наука, яка займається створенням ептонімічних словників – *ептографією* [7, с. 141]. Запропонована класифікація Л.П. Дядечко схвально зустрінута деякими вченими, зокрема В.В. Жайворонок [8], але широкої підтримки поки що не отримала.

І, нарешті, нове розуміння термінів *крилате слово* і *крилатий вислів*, на думку С.А. Чурікова, склалося в роботах, присвячених дослідженню інтертекстуальності та інтертексту. У своїй кандидатській дисертації вчений відзначає, що під час вивчення різноманітних міжтекстових зв'язків поруч з термінами *крилаті слова* і *крилаті вислови* використовується ціла низка інших термінологічних одиниць: *чуже слово, цитата, ітертекстема, алюзія, ремінісценція, прецедентний текст* тощо. [16, с. 18-19]

С.А. Чуріков підтримує виокремлення терміна *інтертекстеми* як узагальнювального найменування різноманітних інтертекстуальних одиниць, що був запропонований К.П. Сидоренком [14]. Дослідник зазначає, що поняття інтертекстеми охоплює не тільки інтертекстуальні явища, подані предикативними одиницями, словосполученнями або відділеними лексемами, але й ритмічні характеристики початкового тексту або його строфічна організація. Російський дослідник С.А. Чуріков використовує терміни *крилаті слова* і *крилаті вислови* (переважно останній) у значенні “слова або надслівних одиниць, які мають авторську приналежність і отримали розповсюдження за межами авторського тексту”. Учений підкреслює, що *крилаті вислови* в

конкретному випадку є гіпонімом *інтертекстими*, позначаючи лише ті інтертекстуальні одиниці, які становлять окремі лексеми, словосполучення, предикативні одиниці або сполучення предикативних одиниць [16, с. 18-19].

Отже, у мовознавстві останніх десятиріч спостерігаються значні зрушення в теоретичному опрацюванні мовних феноменів, тобто крилатих одиниць. Висновком наших лінгвістичних пошуків вважаємо розуміння того, що метамовний підхід до інтерпретації поняття “крилатий вислів” реалізується у створенні єдиного термінологічного інструментарію, систематизації термінів, якими будуть послуговуватися науковці, аналізуючи крилаті одиниці у світлі сучасних наукових парадигм та у створенні підґрунтя для нових горизонтів дослідження в мовознавстві, зокрема в українському.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р.Барт. – М., 1994. – С. 132-132.
2. Беркова О.В. Крылатые слова и проблемы их лексикографирования: дис...канд. филол. наук / О.В. Беркова. – Л., 1991. – 161 с.
3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и грамматики / А.Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
4. Гумбольдт В. фон. Избр. труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Наука, 1984. – 39 с.
5. Демьянков В.Г. В поисках сущности языка // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-ов: Отв.ред. Н.Болдырев / В.Г. Демьянков. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Р.Г.Державина, 2008. – С. 49-50.
6. Долгополов О.В. Формирование фондов крылатых единиц русского и немецкого языков (сопоставительный анализ): автореферат дис. канд. филол. наук / О.В. Долгополов: Магнитогор. гос. ун-т. – Волгоград, 2004. – 26 с.
7. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность / Л.П. Дядечко // Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. – К.: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2002. – 293 с.
8. Жайворонок В.В. Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – №3-4. – С. 138-147.
9. Каурцева И.Г. Критерии отбора и способы введения прецедентных текстов в содержание обучения русскому языку: автореферат дис. канд. пед. наук ГОС ИРЯ им. А.С. Пушкина. – М., 2001. – 27 с.
10. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева – М.: “Эдиториал УРСС”, 2000. – 352 с.
11. Коваль А.П., Коптілов В.В. 1000 крилатих висловів української літературної мови. Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази / А.П. Коваль, В.В. Коптілов. – К.: Наук.думка, 1964. – 671 с.
12. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – С. 21.
13. Ожегов С.И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) // С.И. Ожегов. Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М.: Высш. шк., 1974. – С. 182-219.
14. Сидоренко К.П. Заметки о пушкинских цитатах / Сидоренко К.П. Цитаты из “Евгения Онегина” А.С. Пушкина в текстах разного жанра Рос. гос. пед. ун-т. – СПб: Образование, 1998. – С. 5-18.
15. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наук.думка, 1973. – 280 с.
16. Чуриков С.А. Крылатые выражения А.В.Кольцова в современном русском дискурсе: автореферат дис. на соискание науч.степени канд. филол. наук / С.А. Чуриков. – Воронеж, 2011. – 24с.
17. Шварцкопф Б.С. Основные параметры описания крылатых выражений современного русского литературного языка // Фразеология в Машинном фонде русского языка / Отв. ред. В.Н. Телия. – М., 1990. – С.110-118.
18. Шулежкова С.Г. Крылатые выражения русского языка: их источники и развитие / С.Г. Шулежкова. – М.: Азбуковник, 2001. – 288 с.
19. Buchmann G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes / gesammelt und erl. von Georga Buchmann, fortges. von Walter Robert-tornow..., durchges. von Alfred Grunow. – Stuttgart; Hamburg: Deutscher Bucherbund, 1964. – 990 s.
20. Chlebda W. Szkice o skzedlatych slowach: Interpretacje lingwistyczne / W. Chlebda. – Opole, 2005.